

УДК 37.013.8 (091)

Зміст діяльності соціально-педагогічних кадрів з неповнолітніми правопорушниками в Україні (історичний аспект)

Людмила Штефан,
доктор педагогічних наук, професор,

Ольга Скавронська,
пошукувач,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

У Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті особлива увага надається вихованню особистості, здатної орієнтуватися “в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки”, підготовленої до життя і праці в суспільстві. Саме це завдання вирішують соціально-педагогічна теорія та практика. І не випадково переважна більшість учених називають соціальну педагогіку надією ХХІ століття, що може допомогти людині зрозуміти навколишній світ, визначити своє місце в ньому, зняти соціальну напругу.

Одержання відповіді на питання сучасності пов'язане із вдумливим осмисленням минулого, об'єктивною оцінкою історичних реалій, вивченням історичних коренів соціально-педагогічних ідей, фактів, теорій, концепцій, досвіду педагогів минулих років.

Хоча соціально-педагогічні ідеї, теорії та концепції зародились ще в Стародавній Греції і всебічно вивчалися в Україні в 20-30-ті рр. ХХ ст., через об'єктивні причини (відмова від прогресивних наробок минулих років, підхід до соціальної педагогіки як до шкідливого напрямку в педагогічній науці та ін.), питання соціально-педагогічної теорії і практики не дістали належного висвітлення в дослідженнях вітчизняних педагогів часів існування СРСР та УРСР і тільки в останнє десятиріччя знову по-

чали інтенсивно розроблятися вченими, чому сприяють праці з питань розвитку історії педагогічної науки: Л. Баяновської, Л. Березівської, Л. Вовк, Б. Вульфова, О. Джуринського, М. Євтуха, С. Золотухіної, О. Іонової, Н. Калениченко, В. Кременя, Д. Пащенко, І. Прокопенка, Л. Романовської, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін.

Мета статті полягає в аналізі змісту діяльності соціальних педагогів та соціальних працівників з підлітками, схильними до правопорушень, в 20-90-ті роки ХХ століття в Україні.

Вивчення та узагальнення науково-педагогічних джерел свідчить про те, що до провідних суб'єктів соціально-педагогічної діяльності в Україні на різних етапах розвитку суспільства належали соціальні педагоги та соціальні працівники.

В арто також зазначити, що далеко не у всіх країнах світу сьогодні існує поняття “соціальний педагог”. Наприклад, у сучасній Англії є “соціальний працівник” і “фахівець по роботі з молоддю”. А у Франції функції соціальних педагогів виконують “соціальні кур'єри”. До них належать вихователі раннього дитинства, вихователі із попередження злочинності серед молоді, радники із соціальної та родинної економіки, аніматори з соціокультурної діяльності та секретарі з медичної соціальної роботи. На відміну

від Англії, в більшості Земель Німеччини “соціальний педагог” — це єдина і загальна назва професії для всіх, хто спеціалізується з соціальної роботи.

Взагалі, питання про співвідношення понять “соціальний педагог” й “соціальний працівник” ще до кінця не з’ясоване в сучасній соціально-педагогічній науці. Наприклад, В. Бочарова ототожнює ці терміни.

За правильним визначенням більшості вчених (І. Зверева, Б. Бігінас, А. Капська, Л. Катаєва, Л. Коваль, С. Хлебик та ін.), між соціальним педагогом і соціальним працівником існує принципова різниця.

На наш погляд, поняття “соціальний працівник” значно ширше в порівнянні з терміном “соціальний педагог”. До соціальних педагогів відносять людей, які мають спеціальну соціально-педагогічну освіту і здійснюють свою діяльність переважно в школах та інших освітніх закладах, тобто мова йде про спеціаліста, який працює з дітьми та молоддю. А соціальний працівник, крім безпосередньої соціально-педагогічної діяльності, професійно може займатися роботою в будь-якій іншій соціальній сфері (у відділах соціального забезпечення, у військових частинах, на виробництві, на біржах праці тощо) і виконувати більш широкі функції (допомоги, захисту, реабілітації, охорони тощо).

Вивчення та узагальнення документальних матеріалів приводить до висновку, що як провідні суб’єкти соціально-педагогічної діяльності в українській державі на першому етапі розвитку соціально-педагогічної науки (20-ті — перша половина 30-х років ХХ ст.) були брати і сестри соціальної допомоги, вихователі-обстежувачі та педагоги-соціологи, які спеціально займалися проблемами виховання дітей “вулиці”.

Отже, можна стверджувати, що соціально-педагогічну діяльність у досліджуваний період здійснювали не тільки соціальні педагоги, а і соціальні працівники, тому що соціально-педагогічна робота у той час виходила далеко за межі школи

(це робота і з безробітними, і з безпритульними та бездоглядними дітьми та інші види робіт) і не завжди нею займалися люди, які мали педагогічну освіту.

Вивчення та узагальнення праць відомих вітчизняних педагогів досліджуваного періоду (20-ті — перша половина 30-х років ХХ ст.) дозволяє сформулювати головну мету діяльності соціального педагога. У більш загальному вигляді мета соціально-педагогічної роботи з підлітками, схильними до правопорушень, полягала у вдосконаленні людської особистості.

Для досягнення цієї високої мети соціальному педагогу необхідні певні знання та вміння. До основних педагогічно цінних умінь, які вимагались від його особистості на даному етапі розвитку соціально-педагогічної науки, можна віднести: вміння виявляти дітей, що потребують втручання і допомоги; здійснювати заходи профілактики та допомоги різним категоріям дитячого населення; збирати багатий матеріал про дитину і науково опрацьовувати його; вивчати характер, нахили та звички неповнолітнього, його середовище; розробляти рекомендації щодо заходів, які бажано застосовувати до підлітків; правильно і глибоко орієнтуватись у особистості дитини; завоювати її довіру; складати дитячі характеристики й індивідуальні картки; володіти голосом, керувати своїм обличчям; працювати з вірою в людину, “з серцем, з істинним гуманізмом”; дбайливо і уважно вирішувати проблеми клієнтів; створювати атмосферу взаємодовіри; проводити інструктаж серед співробітників дитячих соціальних інспекцій; радіти разом з дітьми і співчувати їм; впливати на їх «моральність».

Крім означених умінь, названих вище, соціальному педагогу потрібні ще і різнобічні знання. “Виховання, — слушно зауважує А. Кочуров, — велике мистецтво, в якому, крім бажання і навичок, потрібні ще і спеціальні знання” [2, с.54].

До знань, якими обов’язково повинен володіти головний суб’єкт соціально-педагогічного впливу і які не втратили своєї

актуальності й сьогодні, можна віднести: знання наукових методів вивчення особистості і впливу на соціальне середовище; індивідуальних засобів удосконалення особистості; основ педагогічної психології та педагогічної неврології (обов'язково при роботі з дефективними дітьми); теорії дитячого руху; форм і методів роботи позашкільних закладів; загальних закономірностей психічного розвитку людини; знання про права та обов'язки дітей; елементарні юридичні знання; знання сутності, методів і форм соціального виховання та деякі інші.

“Позитивний результат усієї роботи (роботи з дітьми — прим. авторів), — записано в архівних матеріалах, — спостерігається лише тоді, коли в педагога з консультантом існує одна мова, спільні завдання і однакове розуміння щодо вибору необхідних заходів” [4, арк.6].

Знання і вміння головним суб'єктам виховного впливу необхідні для виконання конкретних функцій. Аналіз архівних джерел та педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що соціальні педагоги в досліджуваній період здійснювали такі функції: вивчали умови життя і праці дітей, що мешкали в несприятливих умовах; роз'яснювали батькам шкоду жорстокого поводження з дітьми та, в разі необхідності, притягували їх до судової відповідальності; залучали дітей до закладів соціального виховання; перевиховували їх разом з комісією у справах неповнолітніх малолітніх злочинців; пропагували серед населення питання виховання дітей у сім'ї; організовували громадськість для надання допомоги дітям.

Таким чином, основними функціями діяльності соціального педагога в досліджуваній період були: профілактична; охоронно-захисна; виховна; допоміжна, консультативна, пропагандистська, просвітницька, організаційна та соціально-терапевтична.

Такі прогресивні наробітки в соціально-педагогічній науці і практиці проіснували до другої половини 30-х рр. ХХ ст. У зв'язку з постановою 1936 року всі

посади соціальних педагогів і соціальних працівників було ліквідовано.

І тільки на наступному етапі розвитку соціальної педагогіки як науки (друга половина 50-х — перша половина 80-х рр. ХХ ст.) у зв'язку із всебічним дослідженням проблеми організації вільного часу школярів та з визнанням школи як провідного соціального інституту, який об'єднує зусилля сім'ї і громадськості з питань виховання дітей, відновлюються посади соціальних педагогів.

функції суб'єктів педагогічного впливу у цей період виконували: організатори позакласної і позашкільної роботи школи; педагоги-організатори комунальних служб; педагоги-організатори з виховної і спортивно-оздоровчої роботи з дітьми за місцем мешкання; вихователі кімнат школяра в будинку піонерів; керівники підліткових клубів та деякі інші.

До нових суб'єктів соціально-педагогічної діяльності належали “суспільні вихователі” (добровільні помічники), які закріплювалися за окремими неповнолітніми і працювали сумісно зі школою та інспекцією у справах неповнолітніх. Роль громадських вихователів виконували представники координаційної ради мікрорайону (або громадські ради) і батьки, які, як і в 20-ті роки ХХ ст., створювали ради батьківської допомоги, батьківські університети. Зазначені суб'єкти організовували клубну і гурткову роботу з дітьми і підлітками, здійснювали шефську роботу над класами та неблагополучними сім'ями, контролювали форми проведення дозвілля неповнолітніх.

До суб'єктів виховного впливу в цей період також належали “Юні друзі міліції” та дільничні інспектори, які займалися профілактикою правопорушень і боротьбою з дитячою бездоглядністю.

Отже, на даному етапі розвитку соціально-педагогічної науки головним суб'єктом соціально-педагогічної діяльності є соціальний педагог, а функції його добровільних помічників виконують громадські вихователі і ради.

Аналіз наукових праць, підручників з педагогіки та педагогічних журналів досліджуваного періоду дозволяє стверджувати, що провідна мета діяльності соціального педагога співпадала із загальною метою виховання і полягала у вихованні всебічно розвиненої дитячої особистості. Виходячи з цього, до соціального педагога в той період (друга половина 50-х — перша половина 80-х років ХХ ст.) ставились такі ж вимоги, як і до педагога-вихователя.

Якість виховної роботи визначається рівнем освіти та вміннями вихователя працювати з дітьми. До основних загальнопедагогічних знань соціального педагога належали: глибоке і всебічне знання об'єктів впливу — дітей, їх психологічних та індивідуальних особливостей (здоров'я, особливостей мислення, розумового розвитку, слабких і сильних сторін тощо); форм і методів індивідуальної роботи з учнями; педагогічної техніки. До традиційних знань провідних суб'єктів соціально-педагогічного впливу можна віднести знання основних закономірностей анатомо-фізіологічного розвитку дітей, знання форм і методів виховного впливу та знання методологічних засад, сутності, предмета, мети, завдань і основних категорій педагогіки як науки.

Як ми вже з'ясували, у досліджуваній період, на відміну від попередніх, більше уваги надавалось психологічним знанням головних суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, які зводилися фахівцями до вивчення методики організації психодіагностичної і психокорекційної роботи з неповнолітніми, дитячої психології; психології особистості та соціальної психології.

Отже, суттєво звужується коло обов'язкових знань соціального педагога. Із нього незаслужено випало знання правознавчих дисциплін, педагогічної неврології, прав і обов'язків дітей та методів вивчення і впливу на їх соціальне оточення. Ці зміни в соціально-педагогічній теорії й практиці пов'язані із значним обмеженням об'єктів соціально-педагогічного впливу.

До нових умінь головного суб'єкта впливу можна віднести: вміння здійснювати контроль і давати об'єктивну оцінку індивідуальній і спільній діяльності; миттєво переключатись з одного об'єкта на інший; прогнозувати результати виховання; бачити, слухати і відчувати своїх вихованців, розуміти їх психічний стан; відкривати в кожній дитині неповторну людську красу; поєднувати фронтальну й індивідуальну роботу; аналізувати свій та інший педагогічний досвід; впроваджувати в практику все нове, що накопичено педагогічною наукою і перевірено досвідом; виявляти рівень вихованості учнів; організовувати діяльність у мікрорайоні; зберігати в таємниці відомі факти; творчо працювати з людьми.

До умінь, які втратили свою актуальність, у досліджуваній період належали: здійснення профілактичних та допоміжних заходів з різними категоріями дитячого населення, проведення інструктажу серед працівників дитячих осередків та вивчення оточуючого середовища.

Вивчення та узагальнення праць В.Сухомлинського і С.Френе, аналіз підручників з педагогіки дозволяють дійти висновку, що в даний період суттєво звужуються і функції соціальних педагогів. До основних із них належали виховання і надання допомоги дитині у розкритті своїх здібностей. З цього приводу Василь Олександрович писав: “Завдання вихователя в тому, щоб до кожної душі знайти золотий ключик, перед кожним юнаком, перед кожною дівчиною відкрити те поле, на якому прокинуться й пишно розквітнуть їх здібності” [3, т.5, с.174].

Серед функцій основного суб'єкта соціально-педагогічної діяльності в зазначений період більш широкого поширення набула шефська робота (або функція соціальної підтримки, яка полягала в допомозі школі, мікрорайону, важким учням та дітям, що мали певні відхилення).

Інше ставлення до змісту діяльності соціального педагога спостерігається на наступному етапі розвитку соціальної педагогіки як науки (друга половина

80-х — 90-ті роки ХХ ст.). Це пояснюється насамперед зростанням ролі практики в суспільстві і підходом до соціальної педагогіки як до системи, котра складається з теорії й практики.

В Україні вводиться інститут соціальних педагогів та соціальних працівників, офіційно визнаються спеціальності «соціальний педагог», «соціальний працівник» та «фахівець з соціальної роботи», створюється Українська Асоціація соціальних педагогів та спеціалістів з соціальної роботи, яка з 1994 року увійшла до Міжнародної Федерації соціальних працівників, був започаткований інститут соціальних педагогів у школі, відновились робота різноманітних шкільних соціально-педагогічних служб, що об'єднували фахівців у галузі педагогіки, психології, медицини й права.

В зазначений період (друга половина 80-х — 90-ті роки ХХ ст.) з'являються нові суб'єкти соціально-педагогічного впливу. До них насамперед належали медичні соціальні співробітники (валеологи) та соціальні юристи (соціальні адвокати) [1, с.22].

До суб'єктів соціально-педагогічної діяльності також належали педагоги, керівники гуртків, методисти позашкільних установ, громадські вихователі, фахівці по роботі з важковиховуваними підлітками, психологи, спеціалісти з планування сім'ї, волонтери (добровільні помічники) та деякі інші.

У даний період до соціально-педагогічної роботи з дітьми залучалась і широка громадськість, але, на відміну від попередніх етапів, проводилась її обов'язкова педагогічна підготовка.

Аналіз праць І. Зверевої, А. Капської, В. Курбатова та Л. Міщик дозволяє сформулювати головну мету діяльності соціального педагога: сприяння адаптації дитини в світі, допомога їй у встановленні доброзичливих стосунків, усунення дефіциту спілкування, сприяння в розв'язанні власних проблем. Таким чином, мета соціально-педагогічної роботи в зазначений період докорінно відріз-

няється від навчально-виховної мети загальноосвітньої школи і, на відміну від попереднього періоду, вже відбиває специфіку діяльності соціального педагога.

Для ефективного розв'язання поставленої мети фахівцю з соціально-педагогічної роботи необхідно мати відповідні знання та вміння. Виходячи із тісних зв'язків соціально-педагогічної науки з іншими науками про людину, знання і вміння соціального педагога можна поділити на загальнопедагогічні, психологічні, соціологічні, історичні, юридичні, економічні, філологічні, культурологічні та власне соціально-педагогічні.

До нових загальнопедагогічних знань досліджуваного періоду належали знання: методики використання різних видів наочності, аудіовізуальної техніки, комп'ютера у збиранні й обробці інформації про моделі соціальної допомоги в кожному конкретному випадку; методів педагогічного керування дитячою діяльністю в різних типах навчально-виховних закладів та дитячих осередках; основ культурно-дозвілдової діяльності; сучасного стану підліткових та молодіжних угруповань, рухів, організацій, їх ролі, місця і впливу на особистість дитини; основних державних документів з питань розвитку освіти і виховання; основ сімейного виховання, родинної педагогіки; основ фізкультурно-оздоровчої роботи в школі, за місцем мешкання, у сімейно-побутовому середовищі, у позашкільних закладах і центрах дитячої творчості.

Отже, для даного періоду характерна тенденція врахування кращих наробітків соціально-педагогічної практики початку ХХ ст., зокрема до «реанімованих» знань соціального педагога можна віднести: знання основ культурно-дозвілдової діяльності, впливу громадських організацій на особистість дитини.

До обов'язкових знань фахівців із соціальної роботи повертаються вже відомі знання, які були вилучені після постанови 1936 року, — знання соціального оточення дитини; процесів та явищ, що відбуваються в суспільстві; наукових методів

пізнання суспільства; способів та методів соціологічного дослідження.

Позитивної оцінки заслуговує й повернення соціально-педагогічної практики до кращих наробітків попередніх років, зокрема до обов'язкового знання основ правознавства. До вже відомих з початку ХХ ст. юридичних знань основних суб'єктів соціально-педагогічної діяльності можна віднести: знання про права і свободи людини та громадянина, їх реалізацію в різних сферах життєдіяльності; знання основ трудового законодавства, правил охорони праці та техніки безпеки. Новими знаннями з юридичних дисциплін учені вважають: знання основ української правової системи; організації та функціонування судових і правоохоронних органів; правових та морально-етичних норм у сфері професійної діяльності.

Таким чином, у досліджуваний період (друга половина 80-х — 90-ті роки ХХ ст.) розширюються суб'єкти соціально-педагогічного впливу, їх професійні знання, вміння і функції діяльності. Характерною особливістю даного періоду розвитку соціально-педагогічної науки є поступове

врахування прогресивних наробітків організації діяльності соціального педагога минулих етапів. Подальшого вивчення потребують питання аналізу змісту соціально-педагогічної діяльності з неповолітніми правопорушниками у провідних країнах світу.

Література

1. Бочарова, В.Г. Социальная служба: состояние и тенденции развития / В.Г. Бочарова // Педагогика. — 1992. — №3-4. — С. 20-27.
2. Кочкуров, А. Воспитание и наука / А. Кочкуров // Коммунист. — 1967. — №6. — С. 49-55.
3. Сухомлинський, В.О. Вибрані твори в п'яти томах. / В.О. Сухомлинський — К. : Рад. шк., 1977.
4. Протоколи засідань пленуму науково-педагогічного кабінету, кабінету прикладної психології, комісії комуністичного дитячого руху, 1923 р. — ЦДАВО-ВУ України — ф. 166. — оп. 3. — спр. 853-122 а.

11.02.2013